

Modificacions del mapa provincial espanyol des de 1834

Jesús BURGUEÑO

Universitat de Barcelona. Lleida.

1. Hi ha hagut canvis en la divisió provincial?

És innegable que la divisió provincial decretada el novembre de 1833 per Javier de Burgos és *essencialment* la mateixa que l'actual. De cap manera podríem en aquest article desmentir aquest fet evident: la divisió provincial és un rar cas d'extraordinària longevitat en la història de l'ordenament administratiu del país.

Aquesta realitat de *corpus* jurídic sòlid i estable transmet una imatge immobiliària de la problemàtica de les divisions territorials. Els límits decretats fa més de segle i mig apareixen als nostres ulls com un fet inqüestionable. La seva durada ha fet que depassin el marc de les coses humanes i que hom els hagi col·locat dins el camp de les veritats atorgades, fins i tot per aquells dels que s'espera una lliure reflexió sobre el territori i la seva ordenació.

Contrasta vivament aquest escrupolós respecte pels marcs territorials fixats en l'establiment de l'estat liberal amb el desconeixement de la seva gènesi i objectius. L'actual divisió provincial no ha estat objecte d'estudis prou aprofundits i fonamentats. Això fa que es mantinguin un bon nombre de tòpics i d'idees confusionàries sobre les seves característiques i sobre els criteris i propòsits amb els que va ser elaborada, fins i tot entre els especialistes en aquesta temàtica.¹

És cert que existeixen estudis que aborden correctament la temàtica de la formació de la divisió provincial a nivell de tot l'Estat, si bé rarament es supera la simple enumeració de les províncies de cada projecte ni acostuma a plantejar-se una anàlisi explicativa. En

qualsevol cas resulten valuoses i imprescindibles les aproximacions fetes per autors com Amando de MELÓN, Aurelio GUAITA, MARTÍNEZ DíEZ, GARRIGÓS PICÓ i, molt especialment, els d'Antonio M. CALERO, qui, amb bon criteri, concedeix una major atenció a la divisió provincial discutida i aprovada per les Corts (fet únic en la història d'Espanya) durant el Trienni liberal, i que cal considerar com a antecedent immediat de la de Javier de Burgos.²

De totes maneres, pel que respecta estrictament a la divisió de 1833, continua essent molt més el que desconeixem que allò que podem afirmar amb un mínim de certesa.

Una de les idees que conformen la falsa imatge que hom té de la divisió provincial, és aquell principi que afirma la total identitat de forma entre els límits actuals i els —suposadament— dissenyats per Javier de Burgos. Els canvis han existit, i d'una forma més difusa, tant en l'espai com en el temps, del que fins i tot els especialistes imaginem. La realitat territorial és prou dinàmica com per a que ni la més rígida estructura territorial hagi pogut restar al marge de l'evolució.

El decret de divisió provincial de 30 de novembre de 1833 descriu les províncies en funció dels seus límits (descripció del continent) sovint d'una forma vaga i ambigua, quan no contradictòria. Cinc mesos després es decretarà la *Subvisión en Partidos Judiciales de la nueva División Territorial*; és llavors quan es dóna per primera vegada un llistat dels pobles compresos en cada província (especificació del contingut). És aquest document el que ens permet conèixer amb exactitud la divisió provincial inicial. Sols la meticolosa reconstrucció cartogràfica d'aquell decret ha possibilitat identificar un cert nombre de petits canvis fins ara totalment ignorats.

Alhora, cal remarcar que el mapa resultant és de fet la primera representació —que coneixem— que reflecteix la vertadera divisió provincial de 1833-34. Aquest fet és en si prou explícit de la superficialitat amb que els estudiosos, en particular —i sorprenentment— els geògrafs, han abordat la qüestió de la gènesi de la divisió provincial. La duradora divisió de Burgos, d'una banda vituperada i d'altra sacralitzada, és encara, al cap i a la fi, una perfecta desconeguda.

D'entre les modificacions esdevingudes, algunes de les més importants (subdivisió de Canàries, cas de Requena, etc.) són prou ben conegudes. També alguns casos menors havien estat detectats pels juristes que han dedicat alguna atenció a aquesta temàtica, concretament Gonzalo MARTÍNEZ i, molt especialment, Aurelio GUAITA, o bé per diversos historiadors que han abordat la problemàtica de les divisions administratives des d'una perspectiva regional o provincial. Hi ha, però, un tercer grup de modificacions que no havien estat observades. Aquest desconeixement es deu principalment al fet de no haver estat recollides en els compendis de legislació com la *Colección Legislativa de España*, així com a l'ingrat de les fonts originals (llistats de pobles o descripció d'accidents geogràfics). D'algunes d'aquestes alteracions trobem constància en l'imprescindible *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz o bé en resta testimoni a la cartografia de l'època, particularment en els mapes de Coello.

Només tenim, en aquesta ocasió, una pretensió d'exhaustivitat respecte les modificacions posteriors a abril de 1834 i que s'han consolidat en la forma actual de la divisió

provincial. No ignorem, però, l'existència d'algunes altres rectificacions, unes realitzades en el lapse de temps entre la promulgació de la divisió provincial i la seva concreció en la subdivisió de partits, i d'altres practicades posteriorment, però que no van reeixir, degut generalment a canvis polítics que van invalidar o ignorar certes disposicions d'aquest tipus. Aquests darrers casos han estat ben recollits per Aurelio GUAITA.³

Certament, el present article no és més que una presentació d'aquests contenciosos singulars. Cal pensar que cadascun d'ells pot ser investigat més a fons cercant notícies a la *Gaceta de Madrid*, als butlletins oficials de les diputacions provincials, en els respectius ajuntaments o bé localitzant (tasca gens fàcil) els expedients originals. Sols així podrem explicar les motivacions últimes que hi ha darrera de cada alteració de la divisió provincial. Especialment interessant fóra saber perquè va ser només en aquests pocs casos que es va aconseguir rectificar la divisió original, mentre restaven inamovibles moltes altres adscripcions litigioses o situacions clarament disfuncionals.

En tot cas resta clar que les alteracions de la divisió provincial són l'excepció dins un criteri cada cop més generalitzat entre els polítics decimonònics de no qüestionar la divisió territorial i deixar que el temps assentés la seva estructura en l'aparell burocràtic de l'estat. Tot plegat, la divisió signada per Javier de Burgos, estava demostrant la seva eficàcia com a eina de control de l'espai i d'establiment d'un poder jerarquitzat, i per tant centralista, en el país. A més a més, aquesta ordenació havia conjugat prou hàbilment els límits tradicionals i el reconeixement de l'existència de certes unitats geogràfiques (com La Rioja, Màlaga, Cantàbria, la conca del Segre, etc) com per a què els contenciosos al voltant de la divisió provincial no tinguessin una gran entitat (sovint es van limitar a picabaralles de capitalitat). Tanmateix és fàcil d'imaginar els recels vers les rectificacions puntuals que, cas de generalaritzar-se, haurien abocat a un replantejament global.

És innegable l'èxit d'aquest pensament immobiliària, arrelat fins i tot a nivell popular: s'ha arribat a acceptar que les demarcacions administratives del país són intangibles, naturals, històriques, eternes... Possiblement el principal objectiu d'aquest treball sigui recordar que les fronteres són mudables. Els propis autors dels límits els van imaginar susceptibles de millora i rectificació. De fet les alteracions, bé que de detall, s'han produït fins i tot en èpoques ben recents. Per què, doncs, considerar avui que aquesta estructura sigui intocable? Qui afirmarà que en un estat, que es vol obert i democràtic, el canvi i la resposta als conflictes humans ha de ser més difícil que en les dictadures o sota una democràcia oligàrquica?

2. Una reorganització en profunditat: el País Valencià

La comunitat valenciana ha estat la que, en un major nombre d'ocasions i amb una extensió més generalitzada, ha experimentat canvis en la seva divisió provincial. La reorganització es porta a terme en tres trameses: primer va fer-se una ampla reforma a la província d'Alacant en 1836, onze anys després encara és retocada la línia divisòria d'Alacant i València i, finalment, en 1851, s'integren els altiplans de Requena i Utiel dins l'àmbit territorial valencià.

Com a resultat d'aquestes successives modificacions, l'homogeneïtat de superfície que inicialment presentaven les tres províncies, i que sens dubte fou una de les premisses en

la divisió de Burgos, es perd totalment, fins el punt de que la província valenciana representarà prop del doble de l'extensió d'Alacant (quadre 1).

Quadre 1.

Superfície de les províncies valencianes (Km²)

	1834	1836	1851
Alacant	6.498	5.935	5.817
Castelló	6.662	6.662	6.662
València	8.120	9.090	10.776

Aquestes modificacions tenen a més una especial significació, en tant que incorporen territoris castellans o murcians a l'antic Regne de València; aquest fet suposa una important ruptura amb un altre dels criteris bàsics de la divisió de 1833: l'estricta respecte pels límits dels antics territoris de la Corona d'Aragó.

Fem, doncs, una revisió detallada d'aquest seguit de canvis.

2.1. La reforma de 1836

Les alteracions realitzades en 1836 a l'àrea alacantina són de tal magnitud i tan significatives per circumstàncies diverses que mereixen ser qualificades com a autèntica reforma i no com a simple esmena, i per aquest motiu li prestarem una especial atenció.

El 9 de setembre, el Ministre de la Governació signa el Reial Decret que comporta tot un seguit de canvis en la divisió territorial alacantina.⁴ D'entre aquestes alteracions cal destacar dos fets: d'una banda el pas a la província de València de la totalitat de tres partits alacantins: els d'Albaida, Gandia i Ontinyent i, d'altra part, l'annexió de dues viles històricament murcianes: Villena i Sax. Es tracta doncs d'un ampli territori (vora de 1.400 Km²), i del major nombre de municipis implicats en una reforma provincial (58). Però potser el fet més rellevant sigui que per primer cop es trenca amb aquell rigorós manteniment de les fronteres tradicionals dels regnes de la Corona d'Aragó que mantenia la divisió de 1833.

Pel que fa a les comarques del nord de la província, no mancaven motivacions geogràfiques per a dur a terme aquests canvis, ans al contrari, creiem que el funcionament del territori els havia d'exigir. Una simple consulta a la xarxa de comunicacions que recull el mapa del Regne de València que el botànic Josep CAVANILLES va publicar el 1795 ens dona les claus per a entendre les raons d'aquests canvis (mapa 1). Tant des d'Albaida com des d'Ontinyent calia fer una considerable marrada per Villena per tal d'arribar a la capital, degut a la manca de bones comunicacions en sentit meridiana a través de les seralades subbètiques (fet que encara avui dia reflecteix el traçat de la línia de ferrocarril). Tanmateix la comunicació de la Safor vers València era molt més fàcil i breu que en direcció a Alacant. En tots tres casos la distància real a la capital provincial fou reduïda de l'ordre de 30 a 50 km.

Però sens dubte el factor principal en la formació de les xarxes urbanes (i per tant en

la configuració d'àmbits socials de relació) no és la simple proximitat física, ni tan sols l'accessibilitat, sinó la capacitat d'atracció que presenten els centres urbans. En aquest sentit, acceptant que el volum de població és un bon indicador de la diversitat de serveis ofertats i del dinamisme econòmic, no hi ha dubte que la capital històrica del Regne, amb prop d'un centenar de milers d'habitants,⁶ havia d'exercir una atracció molt superior en tota la part nord de la inicial província d'Alacant.

Podem així arribar a la conclusió de que un cop desestimada l'alternativa d'articular una província pròpia en aquelles terres, tal com ho havia estat en la divisió del Trienni Liberal amb capital a Xàtiva, apareix com un imperatiu inel·ludible la necessitat d'ajustar el límit provincial a la realitat humana i per tant a la intensitat de fluxes vers una i altra ciutats. El criteri geomètric d'equilibri cedeix pas en aquesta ocasió a valoracions de caire funcional.

És fins i tot possible que aquests canvis responguin a alguna demanda local de canvi d'adscripció provincial, tot i que no hem pogut verificar aquest extrem. No hem d'oblidar l'existència d'aquest tipus de peticions en altres indrets del País Valencià amb una problemàtica similar, tal és el cas de Segorb i altres municipis de l'Alt Palància, que sovint van expressar el seu descontent per la seva adscripció a Castelló, donada la migradesa de relacions amb la capital de la Plana.⁷ En aquest cas, però, la petició no va prosperar.

El pas de Sax (del partit de Yecla, a Múrcia) i Villena (del partit d'Almansa, a Albacete) a la província d'Alacant, era igualment urgent atenent a criteris racionals en la divisió del territori. De fet pot afirmar-se que en aquest cas la divisió del 1833 havia implantat l'opció pitjor; en comptes de racionalitzar-se la complexa situació heretada, es va reforçar la situació d'absurda irregularitat: Villena passava a dependre d'un llunyà poble no gaire més gran que ell, i Sax restava com un enclavat que, com a tal, havia de travessar terres d'altres províncies per arribar a la seva.

En ambdós casos l'eix de comunicació que ressegueix el Vinalopó marcava clarament un àmbit de relació orientat vers el litoral: ciutat d'Elx i port d'Alacant. Villena i Sax estaven plenament integrades en la xarxa de comunicacions del País Valencià. El traspàs a la província alacantina va significar també una notable disminució de la distància a la capital: de 110 a 60 km en el cas de Villena i de 95 a 50 en el de Sax.

En resum, podem afirmar que aquestes modificacions dutes a terme el setembre de 1836 es caracteritzen per cercar una adscripció provincial dels pobles més conforme amb la realitat humana. Amb aquest objectiu —pensen els autors de la reforma— fins i tot del factor històric es pot fer *tabula rasa*. Es tracta d'una revisió de caire progressista que recupera alguna de les propostes més agosarades de la divisió de 1822, força més revolucionària que la decretada sota l'autoritat del molt moderat Javier de Burgos. Efectivament, ja en aquella ocasió Villena i Sax foren incorporades a les terres alacantines; cal observar, però, que el paral·lelisme no és total, ni molt menys, ja que per idèntics motius de funcionalitat el Baix Segura havia estat incorporat a Múrcia en 1822.⁸ La revisió dels límits sembla tenir un sostre; s'accepta el canvi de Sax i Villena (que en part compensa Alacant de la pèrdua dels partits del nord) però no es porten fins a les darreres conseqüències els supòsits teòrics que van inspirar aquelles alteracions. Hem de concloure que aquesta reforma és una limitada correcció de la divisió de 1833, de caràcter transaccional o de compromís amb l'esperit de la de 1822.

El moment històric en que es produí i els protagonistes del canvi ens donen la clau per a entendre aquesta esmena de l'ordenament de 1833-34. Recordem que ran el motí dels sergents a la Granja, l'agost d'aquell mateix any havia estat restablerta la Constitució de Cadis i els progressistes assolien el poder. Ens trobem, doncs, en un context de retorn a l'obra legislativa liberal. Tot i amb això en cap cas no s'arriba a plantejar llavors una reelaboració global de la divisió provincial.

D'altra banda, la necessitat d'efectuar reformes en la divisió provincial era un imperatiu del propi decret de 1833:

«Los Subdelegados de Fomento harán demarcar los confines de sus provincias respectivas, reunirán todas las observaciones que se les dirijan sobre la agregación o separación de los pueblos que deban hacer o dejar de hacer parte de una provincia, y las trasladarán al Ministerio a vuestro cargo; e instruido en él un expediente general me propondréis al cabo de un año las modificaciones de esta especie que deban hacerse en la nueva división.»

(Colección Legislativa de España, vol. XVIII, p. 291)

No tenim notícia de que aquell propòsit fos dut a terme fins després del moviment progressista de l'estiu de 1835. A través d'una circular del Ministeri de Governació a les Diputacions tramesa el novembre d'aquell any, sabem de l'existència d'un projecte de revisió general de la divisió provincial que era elaborat per una Comissió Mixta de Divisió Territorial, presidida ni més ni menys que per un dels dos autors de la divisió del Trienni: José Agustín de Larramendi,¹⁰ en aquell temps Director General de Camins i Canals.

No hi ha una explicació simple de perquè no continuà el procés, tot just iniciat, de revisió dels límits,¹¹ tot i que hi ha constància de que una comissió continuà recollint documentació sobre aquest tema, si més no fins 1841. El cert és que a partir d'aquell moment les modificacions seran cada cop més espaciades en el temps, a l'espera —es dirà— d'una reforma global, indefinidament ajornada. En definitiva pot afirmar-se que els polítics liberals, d'un i altre signe, s'estimaren més la consolidació del model territorial proposat que no pas la seva problemàtica reconsideració.

2.2. Les modificacions posteriors

Per Reial Ordre de 21 de novembre de 1847,¹² Oliva i altres quatre pobles del partit alacantí de Pego¹³ passen al partit de Gandia i, en definitiva, a la província de València.

Malgrat el onze anys que separen aquesta alteració de l'anterior que afectà les terres valencianes, és possible que fos en l'expedient instruït a ran d'aquella primera modificació on trobéssim l'origen d'aquest nou reajustament. Les raons que motivaren aquesta nova rectificació són, segons el nostre parer, les mateixes que les de 1836: recerca d'una major proximitat a la capital provincial i desig de vincular-se a la ciutat realment rectora de l'àrea.

Idèntics motius expliquen la constància de les demandes de Requena per incorporar-se a la província de València. Aquesta ciutat històricament castellana, formava part des

de feia segles del territori de Conca, condició que manté en la divisió de Javier de Burgos. Però la lògica geogràfica s'imposà en aquesta ocasió: una capital estagnada d'amb prou feines 10.000 hab. i a 140 km de distància no va poder competir amb una ciutat dinàmica amb 10 vegades més habitants, a la meitat de distància i que era alhora el principal mercat dels viticultors de la comarca. Es comptava a més amb el precedent de la divisió de 1822, en la que Requena (però no Utiel) restava incorporada a València, la qual cosa sens dubte arrelà el sentiment de que l'estat de coses heretat podia ser alterat. Tanmateix, el precedent de la reforma de 1836 recolzava la possibilitat de modificar els límits dels antics regnes.

Així trobem el 1837 i el 1841, sengles sol·licituds a les Corts de l'ajuntament de Requena per tal d'incorporar-se a València. Cal remarcar que aquesta petició és recolzada fins i tot per la pròpia Diputació valenciana.¹⁴ A ran d'aquestes peticions, traslladades al Ministeri de Governació, s'instruí un expedient que trigà encara anys a ser aprovat, i possiblement sols va ser-ho degut a la tossuderia dels interessats que repetidament van recordar als successius governs les seves aspiracions d'adaptar el marc administratiu a l'àmbit territorial de la vida real.

Finalment, i amb data 25 de juny de 1851, s'aprovà la incorporació a València de la major part del partit de Requena, fixant-se la frontera al Cabriel,¹⁵ tot respectant la voluntat d'altres pobles del partit de mantenir-se a la província de Conca.¹⁶ Aquesta fou la darrera reforma de certa entitat que es realitzà el segle passat.

Aquest transvasament de pobles de cultura castellana (tant Requena i Utiel com Villena i Sax) a una comunitat lingüísticament ja en si molt complexa, no ha deixat de plantejar conflictes i malfiances. En alguna ocasió s'ha volgut veure en aquesta operació un propòsit despersonalitzador del País Valencià.¹⁷ El lector ja haurà observat que no compartim aquesta suspicac interpretació. Creiem que el pas d'aquestes àrees històricament castellanes i murcianes al territori valencià respon bàsicament a criteris funcionals, i suposa un triomf parcial de la lògica racionalitzadora en l'ordenació del territori. És per això que es deixa en un segon terme la rigidesa de les herències històriques per tal d'adaptar-se millor a la realitat de les relacions humanes, a allò que en termes moderns anomenariem l'hinterland real de València i Alacant, que com és ben conegut, dista molt de correspondre's amb l'àmbit lingüístic del català al País Valencià.

3. Les modificacions per la via de l'agregació de municipis

Quatre dels canvis de detall efectuats en la divisió provincial són produïts de forma indirecta: per agregació d'un poble d'una província a un altre municipi de la província veïna. Casualment aquest és el cas del primer i dels darrers canvis de la divisió provincial.

Madoz ens dóna notícia de l'agregació del poble de **Miragenil** (Sevilla) al de Puente de Don Gonzalo (Còrdova), per Reial Ordre de 10 de desembre de 1834. La divisió de 1833, confirmada per la subdivisió en partits judicials d'abril de 1834, mantenia en aquell sector el límit tradicional entre el regne de Còrdova i el de Sevilla: el riu Genil. Miragenil havia tingut un creixement com a típic nucli de cap de pont respecte Puente de D. Gonzalo. La iniciativa local (ja manifestada en el Trienni) d'unir legalment el que funcionalment ja era un únic poble es traduí inclús en un canvi de nom, per l'actual de Puente Genil.

Un cas un xic diferent és el de **la Gornal**. El Decret de Javier de Burgos en ben explícit en l'adscripció tarragonina d'aquest poble:

«(...) hasta cerca de Llacuneta; desde aquí al mar sirve de límite la margen derecha del río Foix; siendo sus últimos pueblos por esta parte Montargull, (...) Arbós, Gornal y Cunit.» (Tarragona)¹⁸

La subdivisió de partits de 1834 confirma aquest fet, adscriuint la Gornal al partit tarragoní del Vendrell, mentre que Castellet restava amb Vilafranca del Penedès (Barcelona).

En aquest cas ens trobem amb un problema greu en la reconstrucció de l'evolució històrica de les divisions administratives: la superposició de vincles jurídics diversos (polítics, religiosos, senyorials, tributaris) que tot plegat fa de mal dir, fins i tot per a la burocràcia de llavors, quin és el marc territorial al que realment pertany cada vila i quins lligams existeixen entre les poblacions. Per aquest motiu cal prendre amb certes reserves els llistats de pobles de l'època (com ara el propi decret de subdivisió en partits judicials) com a indicador d'una estructura del territori de caire municipal.

En el cas de Castellet i la Gornal, tot indica que eren en realitat una única entitat administrativa en el moment de fer-se la divisió provincial. Així, en el cens de Floridablanca es diu que es tracta de dues parròquies amb un únic batlle. Aquesta era també la situació durant el Trienni, si més no a efectes del pagament de contribucions; així ens ho confirma justament l'intent de l'ajuntament constitucional de la Gornal de segregar-se totalment de Castellet en 1823,¹⁹ frustrat per la involució política d'aquell any.

Per aquest motiu tot fa pensar que la Gornal s'integrà definitivament a Barcelona en data primerenca, i en qualsevol cas anterior al *Diccionario* de Madoz, d'acord amb la localització del nucli del municipi on radicava la capitalitat (Castellet). En tot cas la confusió persistí un cert temps, com ens ho indica la inclusió de la Gornal a Tarragona en el mapa d'aquella província fet per Coello (1858).

Els canvis més recents de la divisió provincial esdevinguts al límit entre Burgos i Palència són conseqüència del generalitzat procés d'agregacions municipals esdevingut les dècades dels seixanta i setanta, com a adaptació de l'administració local a l'accelerada despoblació dels medis rurals.

El 1973 s'admet l'agregació del poble burgalès de **S. Quirce de Ríopisuerga** al municipi palentí d'Alar del Rey.²⁰ El cas no deixa de ser pintoresc, donat que ha estat després de 140 anys que s'ha donat compliment al que deia el Decret de novembre de 1833, que marca la línia divisòria «por el E. de Alar del Rey y el barrio de San Quirce» (Palència).

Un cas similar, però de sentit invers, és el de **San Llorente de la Vega**,²¹ a la província de Palència, que s'agrega a Melgar de Fernamental (Burgos) en data ben recent: 1977.

En ambdós casos tot indica que els respectius pobles van optar per unir-se amb la vila amb la que mantenien uns vincles més quotidians, en definitiva amb el seu centre de rodalia.

Aquestes modificacions necessitaven per arribar a terme de l'informe favorable de les

dues diputacions implicades. Tenen en si una gran significació en tant que demostren que la modificació de la divisió provincial era factible si més no per la via de les rectificacions puntuals lligades a la reducció de municipis.²²

Dissortadament, el nou ordenament legal vigent dificulta molt més tot tipus de modificació de la divisió territorial, com han assenyalat Francisco SOSA i Pedro MIGUEL (p. 94). En l'actualitat qualsevol alteració dels límits provincials, per mínima que sigui, precisa d'una llei aprovada en Corts. D'aquesta manera el nou Estat de les Autonomies ha consagrat i reforçat el marc físic de la província com no ho havia estat mai anteriorment; realitzar el més simple pas d'un municipi a un d'una altra província veïna és un propòsit que si bé mai ha estat senzill, resulta avui dia d'una complexitat burocràtica descoratjadora.

4. Villarrobledo: novament Javier de Burgos

Entre els canvis puntuals d'adscripció provincial pocs són els casos que poden ser detectats resseguint la *Colección Legislativa de España*; un d'ells és el de **Villarrobledo**,²³ que passa el 24 de març de 1846 de Ciudad Real (partit d'Alcázar de S. Juan) a Albacete (partit de La Roda).

Segons el propi text del Decret, aquesta rectificació es fa a instància del propi ajuntament que argumenta la inseguretat del camí a Ciudad Real i la llunyania (130 km front els 85 que el separen d'Albacete). D'altra banda Albacete era una localitat més populosa (16.600 hab. en 1857) que no pas Ciudad Real (10.000 hab.). Novament, doncs, el canvi obeeix a criteris funcionals.

Curiosament el Decret és signat pel propi Javier de Burgos, dies després d'haver ocupat el Ministeri de Governació. Aquest fet té la significació de mostrar que el responsable de la divisió de 1833 és el primer que la considera perfectible i reformable.

5. De la norma al caos: Villalpando

El cas del que ara ens ocupem és un excel·lent exemple de la gran distància que sovint separa el disseny teòric i la seva aplicació pràctica, també en la qüestió de la divisió del territori.

En el decret de J. de Burgos resta ben clar que el marge esquerre del riu Valderaduey, a l'alçada de Villalpando, pertany a la província de Valladolid. La subdivisió en partits confirmà aquest fet, ampliant l'àrea vallisoletana a un total de set poblacions.²⁴ Malgrat l'explícita que és la normativa, tot indica que aquesta àrea no arribà mai a vincular-se políticament amb Valladolid, sinó que va mantenir-se dins la província de Zamora, tal i com ho havia estat en la darrera divisió de l'Antic Règim. Madoz ens diu que Villalpando i els pobles de la rodalia pertanyen a Zamora en quant al ram d'Intendència, mentre que en les funcions administratives i judicials eren de Valladolid. Aquesta pintoresca situació contradiu totalment l'esperit de la nova divisió provincial.

Una de les crítiques més contundents, primer des dels il·lustrats i després pels liberals, a l'organització administrativa de l'Antic Règim anava adreçada a la manca de concor-

dància entre les divisions territorials dels diversos organismes públics. És per això que el decret de Javier de Burgos precisa en el seu article quart que:

«Esta división de provincias no se entenderá limitada al orden administrativo, sino que se arreglarán a ella las demarcaciones militares, judiciales y de Hacienda.» (*Col. Legislativa*, vol. XVIII, p. 291)

Pot afirmar-se doncs, que, en el cas que ens ocupa, els objectius de racionalització i simplificació de l'administració van fracassar estrepitosament. La causa d'aquest clar incompliment de la legislació segurament és la manca de control del procés d'implantació de la divisió territorial, degut tant a la limitada informació fidedigna (cartografia, estadística...) com a la lenta posada en marxa dels nous organismes de l'Administració (Diputacions, caps polítics) i la seva coordinació amb els òrgans heretats (Audiències i Intendències).

Aquesta situació tan irregular és denunciada en repetides ocasions davant les Corts pels diputats de Zamora o pels mateixos ajuntaments. La solució que es proposa no és altra que la creació d'un partit judicial propi,²⁵ que és establert en 1858, acabant així l'ambigüitat de la seva pertinença a Zamora.

Cap treball sobre la formació de l'actual divisió provincial ha reparat en aquesta alteració i tampoc no hem localitzat cap referència a la *Colección Legislativa*, per tot això no és possible precisar una data en el canvi de província; sols podem assenyalar que Villalpando, en la seva petició a les Corts de 1841, afirma pertànyer ja llavors a Zamora.

En aquesta ocasió no són evidents les motivacions que propiciarien el pas a Zamora, tot i la lleu reducció de distància a la capital. Com en els altres casos estudiats, el pes de les inèrcies administratives o els interessos de les oligarquies locals per a mantenir determinats lligams són factors que s'escapen de les pretensions del nostre estudi, però que amaguen l'autèntica explicació dels fets.

6. Un grapat de «misteriosos» canvis

Són diverses les rectificacions de la divisió provincial, tal i com apareix configurada en el Decret de subdivisió en partits el 1834, de les que no hem trobat cap mena de constància legal i de les que generalment ni tan sols és coneguda la seva existència.

En gairebé tots els casos que plantejarem, el poble en qüestió es trobava a la província que li corresponia segons el Decret de Javier de Burgos. No es tracta doncs d'una simple rectificació d'un error en l'enumeració dels pobles de cada partit judicial, sinó d'una deliberada alteració de la divisió inicial.

De la mateixa forma que s'ignora la data i fins i tot el recolzament legal de les alteracions, encara són més fosques les seves motivacions. Sovint l'interès local no és evident, és a dir, no és clar que el poble en qüestió pogués obtenir cap avantatge en el canvi de província, el que fa sospitar l'existència d'altra mena d'interessos, locals o exteriors, diferents de la simple aspiració de vincular-se a l'àmbit territorial més afí.

1) A Catalunya topem amb el cas de cinc pobles segarrencs, que inicialment pertanyen al partit lleidatà de Cervera i que en l'actualitat són de la província de Tarragona. Es tracta de **Savallà del Comtat** (amb Segura), **Vallfogona de Riucorb** i part del municipi de **Llorac** (amb la capital i el nucli de Cirera, però no els d'Albió, Rauric i Montargull).

La instrucció de 1833 és prou explícita, però genera una situació força irregular:

«(...) siendo sus últimos pueblos por esta parte Almatret, (...) Rocallaura, Sabella del Conda-
do i Civit» (Lleida)

«(...) siendo sus últimos pueblos Palma, (...) Pobla de Ferrant, Albió y Raurich.» (Tarragona)

D'aquesta manera el poble d'Albió restava com un enclavat tarragoní enmig de les terres de Lleida. Aquest fet és imputable a la seva localització errònia al sud de Vallfogona en el mapa d'APARICI; aquest fou el document cartogràfic bàsic en els projectes de divisió territorial elaborats des de Catalunya, bé per la Diputació o bé per l'Audiència.

Amb els anys, la situació dels pobles, lluny d'aclarir-se, es fa cada cop més confosa. En el mapa de Coello, publicat en 1858, trobem pobles inicialment adscrits a Tarragona que apareixen a Lleida (Albió), altres que es diu que pertanyen al partit de Montblanc, però a la província de Lleida (Segura, Savallà, Llorac i Cirera) i d'altres que segueixen en el partit de Cervera i província de Lleida (Vallfogona). Podem imaginar la perplexitat de cartògrafs i geògrafs quan havien d'enfrontar-se amb casos com aquests, veritable antítesi de l'ordre i la racionalitat propugnats en l'administració.

Josep LLADONOSA, a la seva *Historia de la Diputación provincial de Lérida* (v.I, p. 109) dóna notícia dels conflictes entre les administracions lleidatana i tarragonina per tal d'atribuir-se la totalitat de la conca alta del Corb. En tot cas l'opinió tarragonina acabà imposant-se; el factor d'inèrcia administrativa possiblement també jugà al seu favor, donat que anteriorment aquests pobles —llevat d'Albió— formaren part del corregiment de Tarragona. En el cens de 1857 la situació ja resta normalitzada, tal i com ha pervingut fins avui dia.

2) L'extens municipi de **Mequinensa** va pertànyer inicialment a la província d'Osca, tal com marca el text del Decret de 1833, donat que l'Ebre era en aquell sector el seu límit provincial. Aquest fet és ratificat en la *Subdivisión en Partidos judiciales*, que adscriu la vila al partit de Fraga. Malgrat això ja en el *Diccionario de Madoz*, Mequinensa apareix com a part del partit saragossà de Casp.

El fet que el «Subdelegado de Fomento» de Saragossa ja hagués aconseguit, tot just decretada la divisió provincial, bescanviar el partit de Casp (inicialment atribuït a Terol) pel de Calamocha (de Saragossa) ens permet aventurar la hipòtesi que des de la capital aragonesa es fessin gestions per tal de mantenir la integritat del curs de l'Ebre dins aquesta província, i per tant també Mequinensa.²⁶ En qualsevol cas dubtem molt que hi hagués cap mena de petició en aquest sentit per part de Mequinensa que, tot i haver pertangut al corregiment de Saragossa devia considerar la seva inserció territorial unida a la resta del Baix Cinca.

No hem trobat a l'arxiu de la Diputació de Saragossa cap document que esclareixi la qüestió, ni tan sols que permeti datar amb exactitud el canvi de província.

3) A Galícia apareix el cas de les cinc parròquies de l'actual municipi de **Mañon**, avui a La Corunya, i en un principi, part integrant de Lugo. El límit septentrional d'ambdues províncies és ben clar en la divisió promulgada per Burgos, donat que a partir de l'Estaca de Bares, s'indica que:

«Su límite O. empieza en este punto, y sigue hasta el S. por la división de aguas a los ríos Mera y Sor, por la cordillera de la Faladora hasta el monte Cajado» (Lugo)

D'acord amb això, la divisió judicial inicial atribueix les cinc parròquies al partit de Viveiro (Lugo). Malgrat tot, tant en el *Diccionario* com en el mapa de Galícia de Domingo FONTÁN figura el municipi de Mañon (creat en la dècada dels trenta) dins el partit corunyès de Santa Marta de Ortigueira.

Tampoc en aquest cas són clars els motius d'aquesta alteració, donat que aquests pobles són equidistants a ambdues capitals; inclús en la divisió tradicional de Galícia en set «províncies» les parròquies de Mañon cavalcaven entre les de Mondoñedo i Betanzos. Malgrat tot és possible que resultés més atractiva la vinculació amb els dinàmics nuclis portuaris del golf Artrabo (la Corunya comptava amb 33.600 hab. en 1857 i el Ferrol 18.700) que no pas amb Lugo (21.300 hab. en la mateixa data).

4) Un altre cas ben confús és el d'**Alar del Rey**. Segons el decret de novembre de 1833 havia de pertànyer a Palència, com hem vist referint-nos a S. Quirce de Ríopisuerga. En canvi, en la subdivisió en partits apareix dins el partit burgalès de Villadiego.²⁷ La contradicció ens sobta més perquè tot sembla indicar que la divisió provincial i la de partits judicials va ser elaborada de forma simultània.

Tot i que encara Madoz l'identifiqui com a municipi burgalès, el canvi de província es devia produir aviat. En un llistat dels municipis burgalesos de 1843 recollit per MARTÍNEZ DíEZ (1983) ja no hi figura com a tal. Malgrat tot la seva ambígua localització perviu en el cens de 1857, doncs no apareix ni en una ni en altra província.

5) A Extremadura són dos els municipis inicialment adscrits a Càceres i que en data no determinada, però anterior en tot cas al *Diccionario* de Pascual Madoz, passen a la província de Badajoz. Es tracta de **La Puebla de Obando** i de **San Vicente de Alcántara**, inicialment pertanyents als partits de Càceres i de Valencia de Alcántara respectivament.

La determinació de límits deixava clarament San Vicente al nord de la línia divisòria; el cas de La Puebla no queda però ben aclarit:

«El límite N. principa en esta Sierra (San Mamed), y sigue por el N. de Mayorga, castillo de Azagala, sierra de León y de los Santos,» (Badajoz).

El canvi de província resulta altre cop difícil d'explicar en base a dades objectives. En les divisions immediatament anteriors tant un com altre poble restaven vinculats a terres de l'Extremadura septentrional. El canvi de circumscripció no suposava un important escurçament de les distàncies (La Puebla és equidistant a ambdues capitals). És dubtós fins i tot que en aquell temps tingués Badajoz una capacitat d'atracció molt superior a la de Càceres; Miñano estimava la població de Badajoz en 12.000 habitants, tan sols dos mil

més que Càceres, si bé el 1857 trobem ja un volum demogràfic més contrastat: 22.200 i 14.800 hab. respectivament.

6) Dos són els municipis que van ser incorporats a la província de Madrid amb posterioritat a 1834: el «Real Sitio» d'**Aranjuez** i la modesta població de **Valdeavero**.

Del decret de novembre de 1833 es dedueix que efectivament Aranjuez restava a Toledo:

«Su límite S. (...) va por entre Espartinas y Gasco y N. de Seseña a buscar el río Jarama por más abajo de su confluencia con el Tajuña; se dirige luego al Tajo por el S. de Colmenar de Oreja» (Madrid)

extrem que és confirmat per la subdivisió en partits, que deixa Aranjuez en el partit toledà d'Ocaña.

La incorporació d'aquest Real Sitio no resulta estranya, la seva vinculació amb la Cort, i per tant amb la capital, així ho aconsellaria. Existia a més el precedent d'haver romàs en Madrid en la divisió provincial anterior.

Pel que fa a Valdeavero, el decret de divisió provincial el deixà amb Guadalajara, doncs es troba, com indica el decret, a l'est de Camarma i Ribatejada. D'aquesta manera, en la divisió de partits fou adscrit al propi partit de Guadalajara, ciutat de la que dista només 17 km.

Ignorem els motius del canvi i la data exacta en que es produí els seu pas a Madrid (partit d'Alcalà de Henares) que Aurelio GUAITA fixa en gener de 1850. En tot cas en les obres de Madoz i Coello figura encara com a poble de Guadalajara.

7. De municipi a província? Ceuta i Melilla

No van escapolar-se Ceuta i Melilla a la pretensió racionalista i uniformitzadora de la nova divisió provincial, que pugnà per eliminar tot particularisme i excepcionalitat. Malgrat no hi hagi cap referència en el decret de 1833, sí que apareixen en la subdivisió en partits judicials; ambdues ciutats africanes són incloses al partit judicial d'Algesires, i per tant, seguint la lògica de l'article sisè del decret de Javier de Burgos, deuen ser incloses a tots el efectes dins la província de Cadis.

Resseguir els avatars administratius de les dues ciutats nordafricanes fóra mereixedor d'un estudi específic. La dificultat de desentrellar la seva complexíssima història administrativa és deguda d'una banda al seu difícil encaix dins el model d'administració provincial, com a conseqüència evident de la seva localització geogràfica, i d'altra part a les interferències dels poders civil i militar: la seva importància com a presidis i guarnició motivà que l'autoritat militar gaudís d'una neta preeminència durant llarg temps.

Les diversitat de denominacions utilitzades per a referir-se a Ceuta i Melilla són un clar exponent d'aquesta indefinició: territoris de soberania, *plazas*, possessions, presidis d'Àfrica, províncies, circumscripcions singulars, territoris no constituïts en província, territoris d'Àfrica sotmesos a la legislació peninsular, comunitat autònoma...²⁸

Algunes fites (si bé superficials) del seu deambular per les circumscripcions provincials espanyoles són les següents:

En el *Diccionario* de Pascual Madoz ambdues ciutats romanen dins la província de Cadis.

En el cens 1857 observem que, mentre Ceuta segueix essent un municipi gadità, Melilla ha passat a la província de Granada.

El 1887 ambdues poblacions apareixen en el cens netament diferenciades i desvinculades de cap província, sota la denominació *de posesiones del Norte y costa occidental de Africa*.

L'ordre de 21 de gener de 1932 (recollida per GUAITA, p. 223) diu que Ceuta i Melilla depenen a certs efectes administratius de Cadis i Màlaga respectivament.

En el cens de 1950, Melilla figurava independent de tota província (condició que no perd en els censos de població des de 1887), tornant a aparèixer Ceuta com a part integrant de Cadis.

Definitivament, en el cens de 1960 (i d'acord amb la llei de 22 de desembre de 1955) també Ceuta passa a ser identificada separadament de Cadis.

Des d'aquell moment la condició singular i diferenciada de les dues ciutats africanes és recollida jurídicament sota diverses formes específiques, assolint-se una administració autònoma de caràcter pseudoprovincial.

8. La cinquantesima província. Subdivisió de les Canàries

Sens dubte el canvi de major transcendència al llarg de la petita, però llarga història de la divisió provincial promulgada el 1833, va ser la subdivisió de l'antiga província de les Canàries, amb capital a Sta. Cruz de Tenerife, en les de Sta. Cruz i Las Palmas. Aquesta reforma s'aprovà durant la dictadura de Primo de Rivera, mitjançant un Reial Decret-llei amb data 21 de setembre de 1927.²⁹

La creació de la nova província de Las Palmas obeeix a diversos factors, el principal d'ells, sens dubte és la pròpia dificultat de gestió i coordinació d'una província de 555.000 hab. (1930) repartits en set illes.

Una causa principal fou sens dubte la secular rivalitat per la primacia dins l'arxipèlag entre les illes de Gran Canària i de Tenerife, ambdues amb centres urbans d'importància. Aquest enfrontament fou especialment virulent en el moment en que les Corts de 1822 discutiren el projecte de Divisió del Territori. També en aquella ocasió la decisió fou la de fer-ne una única província, ratificant la capitalitat de Sta. Cruz, funció que ja exercia, si més no, des del canvi de segle, malgrat que l'Audiència fos a Las Palmas. Curiosament, com és ben sabut, aquest debat es va reprendre en la formació de l'Estat de les Autonomies, en el moment que es planteja l'espínosa qüestió de la capitalitat canària. La salomònica solució fou en aquesta ocasió la de crear una capitalitat compartida i fer alter-

nar la seu del govern autònom entre ambdues ciutats per períodes legislatius, tot i que el Parlament restava a Sta. Cruz.

Finalment cal tenir present que diversos organismes públics van adoptar des de bon començament una implantació doble a les Canàries, adaptant-se a una realitat polaritzada per les dues ciutats. D'aquesta manera, en el moment de la divisió, Las Palmas comptava ja amb delegació d'Hisenda, Audència pròpia, *Jefatura* d'Obres Públiques, etc. (cfr. GUAITA, p. 340). Així doncs la divisió de les Canàries venia a confirmar i reforçar una situació de *facto* netament dual.

9. La magnitud de les modificacions del mapa provincial

Les modificacions de les províncies espanyoles han estat certament lleus. La consideració de l'obra de 1833-34 com un rar cas d'ordenació administrativa d'extraordinària permanència no pot alterar-se en funció dels casos observats. Un cop acceptada aquesta idea bàsica cal observar que no és malgrat tot certa la creença de que la seva pervivència hagi estat monolítica i immaculada, ni que per tant la seva delimitació actual sigui en tots els casos la mateixa que en el moment de la seva implantació.

Les alteracions són particularment abundants en una etapa inicial que podem fixar fins l'aparició del cens de 1857. Aquest període es correspon amb l'època d'assentament de l'estat liberal modern i de configuració de la seva ordenació administrativa. Són anys de reajustament de competències i d'àmbits territorials d'actuació entre els organismes provincials. Sens dubte aquest procés va estar ple de tensions, de les que alguns canvis d'adscripció provincial en són resultat i testimoni.

És també una etapa amb un deficient desenvolupament de dues de les eines bàsiques per al coneixement del territori: l'estadística i la cartografia. Quan obres tan destacades com el propi cens o els mapes provincials de COELLO apareixen, la gran majoria de les modificacions ja s'han produït, fet que indubtablement ha incidit en la fixació de la imatge d'immutabilitat de la divisió política de 1833.

Amb posterioritat a 1857 les modificacions són escasses i molt separades en el temps; totes elles tenen característiques ben singulars: es tracta dels casos de Ceuta i Melilla, de les recents rectificacions del límit entre Palència i Burgos i de la reestructuració de major entitat en la evolució provincial, la subdivisió de les Canàries.

En total, els canvis d'adscripció provincial (excloent el cas canari) han afectat a un centenar de municipis i a una extensió de 5.222 km² (superfície superior a La Rioja). El País Valencià ha estat la comunitat més afectada per les alteracions, però en trobem casos una mica arreu, implicant d'una manera o altra la meitat de les províncies de l'Estat.

Quadre resum de les àrees amb canvis d'adscripció provincial

Any	Àrea	Km ²	Munic.	Origen	Destinació
1834	Miragenil	50	1	Sevilla	Còrdova
1836	Partits d'Albaida, Gandia i Ontinyent	970	56	Alacant	València
1836	Sax	63	1	Múrcia	Alacant
1836	Villena	344	1	Albacete	Alacant
a. 1841	Villalpando i altres	235	7	Valladolid	Zamora
a. 1843	Alar del Rey	10	1	Burgos	Palència
a. 1845	Aranjuez	187	1	Toledo	Madrid
a. 1845	Mañon	82	5	Lugo	La Corunya
1846	Villarrobledo	855	1	Ciudad Real	Albacete
a. 1847	La Gornal	23	1	Tarragona	Barcelona
1847	Oliva, Vilallonga i alt.	118	5	Alacant	València
a. 1848	Mequinensa	300	1	Osca	Saragossa
a. 1849	Puebla de Obando	24	1	Càceres	Badajoz
a. 1850	S. Vicente de Alcàntara	274	1	Càceres	Badajoz
1850	Valdeavero	19	1	Guadalajara	Madrid
1851	Requena, Utiel, i alt.	1.568	7	Conca	València
1850-57	Vallfogona i altres	37	5	Lleida	Tarragona
diversos	Ceuta i Melilla	31	2	Cadis	-----
1973	S. Quirze de Ríopisuerga	19	1	Burgos	Palència
1978	S. Llorente de la Vega	13	1	Palència	Burgos

— a. = abans de

— L'extensió dels territoris que no han estat municipi en els darrers decennis és només aproximada.

— El nombre de municipis fa referència a les entitats esmentades en el decret de *Subdivisión en Partidos judiciales de la nueva División Territorial*.

10. Una valoració geogràfica de les modificacions

Ens resistim a fer un simple recull de les modificacions esdevingudes en la divisió provincial. Creiem que, en tant que geògrafs, hem de valorar la bondat o perversitat de les estructures administratives, tot proposant-ne alternatives.

D'altra banda és evident que una lectura geogràfica de la realitat no pot ser mai unívoca, tot judici en torn a la polèmica de les delimitacions es regirà per un sistema de valors determinat, de manera que cada investigador els atorga una importància desigual, prioritant un o altre criteri. Aquests elements de valoració poden referir-se a la coherència cultural o lingüística dels territoris, a la consecució d'espais polaritzats per les capitals, a l'assoliment d'una simplificació de l'engranatge burocràtic espacial (reduint distàncies a la capital, eliminant enclavaments i disfuncionalitats...), al respecte per alguna divisió històrica, a l'adaptació a determinats elements naturals (divisòries i conques hidrogràfi-

ques en particular), a l'equilibri territorial o demogràfic, etc. Aquí valorarem especialment els aspectes de funcionalitat de la divisió provincial aconseguida amb els canvis.

Inicialment cal retenir la dada de que la gran majoria de les alteracions fetes reduïen la distància entre les localitats afectades i la capital provincial. En ocasions aquesta reducció fou molt considerable, passant a ser la meitat de la inicial (casos de Requena i de Villena). En altres ocasions el canvi obeeix, no tant a un simple escurçament de les distàncies, com a una integració vers la ciutat que realment concentra els fluxes comercials i de tot tipus.

Com a comprovació a títol de balanç, en el *Atlas comercial* dirigit per FONTANA TARRATS i publicat el 1963 (que presenta l'avantatge respecte d'altres estudis d'haver aplicat la mateixa metodologia a tot l'Estat), observem que gairebé tots els pobles afectats per alguna modificació s'han integrat en la xarxa urbana de la nova província, la qual cosa ens indica que els canvis introduïts —si més no— no van col·lisionar frontalment amb les tendències espontànies d'organització del territori,³⁰ o dit d'una manera més tativa: van ser inspirats per una certa lògica funcionalista.

En altres ocasions, com hem vist, la modificació provincial es produeix com a conseqüència d'una acceptació del funcionament real de les unitats bàsiques de relació del territori, és a dir, a una adaptació a l'àmbit espacial de la rodalia.

Certament les autèntiques motivacions de molts canvis resten pendents d'investigacions particularitzades. Possiblement sovint les causes reals tinguin un caire no estrictament geogràfic, i siguin més aviat fruit del joc d'interessos de les oligarquies locals o provincials del moment.

Malgrat això, en la majoria de les alteracions, i en particular en aquelles de major transcendència, s'observa una evident voluntat d'adaptar l'estructura administrativa a les realitats socials, trencant, si calia, amb un dels preceptes inicials: el respecte pels límits dels països de la Corona d'Aragó.

Pot en definitiva afirmar-se que les modificacions a la divisió decretada per Javier de Burgos anaven majoritàriament en la direcció d'adequar els límits provincials als àmbits de relació reals. Dissortadament les modificacions racionalitzadores han estat l'excepció dins un context general d'anquilosament de les disfuncionalitats

11. Les resistències als canvis

La divisió provincial de 1833 va néixer amb el títol de provisional i segurament sense el convenciment que arribés a arrelar-se en la realitat del país tal com ho ha fet; la divisió anterior, de 1822, solament havia assolit una vigència d'un any!.

Des del mateix decret de 1833 es planteja la necessitat de fer-ne modificacions i es demana als delegats de Foment que informin sobre els canvis que fóra interessant d'introduir. Durant els primers anys s'observa una voluntat explícita de revisar la divisió provincial, tot i que sembla acceptar-se el disseny general i el nombre de províncies. Diverses comissions funcionen amb aquest objectiu específic, es sol·liciten informes a les

diputacions i s'intenta aconseguir una cartografia i un cens de població que permetin una divisió més «científica». Producte d'aquestes reflexions serà l'àmplia reforma de la província d'Alacant el 1836.

Però hom va veure aviat que aquells propòsits de reforma cada cop es feien més febles, malgrat les ocasionals declaracions a les Corts per part dels governs —especialment pels de caire progressista— sobre aquesta qüestió. La reforma de la divisió provincial esdevé finalment un tòpic del llenguatge polític decimonònic. Ni a moderats ni a progressistes els interessava alterar aquella estructura d'organització jeràrquica del poder que estava demostrant ser prou eficient pel que fa als seus interessos. El decret de Javier de Burgos aconseguí ràpidament un consens insospitat. Sens dubte va imposar-se tàcitament el criteri de fer el mínim possible d'alteracions i deixar assentar l'ordenament proposat.

La burocràcia del nou Estat liberal exercí un accelerat procés de consolidació i diagènesi de l'estructura provincial, fins arribar —continuant amb el símil geològic— a la seva fossilització present.

Així arribem a la situació actual, en la que la divisió provincial se'ens presenta com una creació monolítica, que si bé és sovint objecte de crítiques més o menys fundades, el cert és que en la pràctica resta incòlume a tota alteració i fins i tot assoleix un reforçament innegable. La Constitució, en el seu article 141.1 fixa que «Qualsevol alteració dels límits provincials haurà d'ésser aprovada per les Corts mitjançant llei orgànica». D'aquesta manera, com destaquen SOSA i MIGUEL, ni per la via de la petició per les parts interessades, ni tampoc com a conseqüència d'una alteració de límits municipals, pot prosperar una modificació dels límits provincials sense mobilitzar tota la maquinària de la màxima instància política del país: el Parlament. En el cas que la modificació de límits provincials afecti alhora a l'àmbit territorial de dues Comunitats autònomes les dificultats són òbviamment superiors, com s'ha demostrat en la fins ara infructuosa iniciativa d'incorporar l'enclavament castellà de Treviño a Alaba; la voluntat dels seus habitants expressada en referèndum ha topat amb un considerable embolic legal i amb normes estatutàries oposades, la qual cosa ha dut l'afer a un llastimós estat d'*impasse*.

Efectivament, és possible afirmar que mai com en l'ordenament constitucional i autonòmic actual han restat les províncies més protegides de tota modificació, per mínima i banal que aquesta pogués ésser. Contrasta aquesta actitud actual amb la dels propis autors de la divisió provincial. Al llarg d'aquells anys s'introdueixen diverses rectificacions i hom observa una actitud mental més oberta en aquells artífexs de la nova articulació del territori; sabien per experiència pròpia que les divisions administratives no són un fet inalterable i indiscutible, donat per Déu o per la Natura, sinó que són evidentment una creació de l'home, i com a tal poden i han de ser adaptables a la canviant realitat social.

Acoseguir uns àmbits territorials que recullin les necessitats humanes i facilitin tant l'administració com la participació i l'autogovern, és sens dubte un objectiu de gran nombre de ciutadans, entre els que ens hem de situar, per dret propi de preocupació científica, els geògrafs. El coneixement de la gènesi de la situació actual ens ha de servir de reflexió per a entendre el present, i el que és realment important, millorar-lo.

Notes

- ¹ Un lamentable exemple de la desconeixença de la divisió provincial el trobem en els compendis de legislació. El *Nuevo Diccionario de Legislación* (veu *provincia*) sembla atorgar validesa actual als límits establerts el 1822 per a un bon grapat de províncies.
- ² Emprem la qualificació de «divisió de J. Burgos» no com a títol de paternitat (d'elaboració detallada), sinó en tant que supervisor i impulsor d'aquesta.
- ³ Un cas especial, degut a la seva complexitat, és el de Carrión de los Céspedes, que GUAITA inclou en la llista de modificacions de la divisió inicial, però que en realitat no és tal. El decret de 1833 és contradictori en l'adscripció d'aquest poble: la descripció dels límits de Huelva el deixa a la província de Sevilla, mentre que la de Sevilla el deixa a l'oest de la frontera. Malgrat això, en 1834 és clarament atribuït al partit de Sanlúcar la Mayor, a Sevilla. Sorprenentment, en el *Diccionario* de Madoz apareix com a part del partit onuvenc de La Palma, on roman, segons Guaita, fins 1950, data en que recupera la seva adscripció sevillana inicial.
- ⁴ *Colección Legislativa de España*, vol. XXI, pp. 387-388.
- ⁵ El poble de Mirafior fou adscrit el 1834 a Gandia, sens dubte per error, donat que contituïa un absurd enclavament en el partit de Dénia; ara s'esmena l'errada traspasant-lo a aquest partit alacantí.
- ⁶ Concretament, segons el cens de 1857, València comptava amb 106.435 hab. i Alacant 28.847. Donem les xifres del primer cens contemporani com a més fiables, tot i la distància temporal respecte la divisió provincial. Miñano calculava la xifra de 21.447 hab. per a Alacant i 65.840 per a València.
- ⁷ Vegi's per exemple la sessió de 20 d'abril de les Corts constituents de 1837.
- ⁸ El decret de divisió provincial de 1822 pot consultar-se al *Diario de las Sesiones de Cortes. Legislatura extraordinaria*. pp. 1.780-1.799.
- ⁹ Arxiu de la Diputació de València. Secció C-2-1, Caixa 4, doc. 1 i 4.
- ¹⁰ La figura principal en el disseny de la divisió provincial de 1822, el marí Felip Bauzá, havia mort exiliat a Londres el 1834.
- ¹¹ El mateix mes de setembre de 1836 hi hagué una altra reforma de la divisió provincial recuperant l'obra de 1822: es tornen a implantar els límits de La Rioja establerts en aquella divisió. En aquest cas el canvi no va prosperar, possiblement per la dificultat de dur-ho a terme en una situació bèl·lica i per l'oposició d'Alaba i de Navarra, que perdien un seguit de pobles de la ribera de l'Ebre.
- ¹² És Madoz qui dóna notícia d'aquesta nova modificació del límit provincial costaner entre Alacant i València. No hi ha constància, en canvi, a la *Colección Legislativa de España*.
- ¹³ La Font d'en Carrós, Potries, Rafelcofer i Villalonga de la Safor.
- ¹⁴ *Diario de las Cortes Constituyentes*, 1837, 2 d'agost i *Diario de las Cortes*. 1841, 11 de juliol.
- ¹⁵ L'Ordre apareix a la *Colección Legislativa*, vol. LIII, pp. 387-388. Concretament dels municipis incorporats a València varen ser els de Camporrobles, Caudete, Fuenterrobles, Requena, Utiel, Venta del Moro y Villalgordo.
- ¹⁶ *Diario de las Cortes*, 1841, 17 de juliol.
- ¹⁷ Vegi's l'opinió de Joan Fuster, recollida per F. NADAL, pàg. 36.
- ¹⁸ Citarem el decret de divisió provincial de Javier de Burgos (*Colección Legislativa de España*, vol. XVIII, pp. 289-335) indicant la província a la que correspon la descripció del límit.
- ¹⁹ L'expedient a tal efecte es conserva a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona: Llig. 162, exp. 3.
- ²⁰ Decret n. 202/73 (1 de febrer) del Ministeri de Governació.
- ²¹ Decret n. 2.508/78 (29 de setembre) del Ministeri de l'Interior.
- ²² Aquesta possibilitat va ser generalment ignorada. Així s'ha afirmat equivocadament que el 1972 el poble d'Éller, pel fet d'ésser lleidatà, havia d'agregar-se a Bellver de Cerdanya (dins la mateixa província) i no pas a Meranges (Girona), (ARQUÉ i altres, p. 72).
- ²³ *Colección Legislativa de España*, vol. XXXVI, pàg. 535.
- ²⁴ Cotanes, Prado, Quintanilla del Monte, Quintanilla del Olmo i Villamayor de Campos (que juntament amb Villalpando pertanyien al partit de Medina de Ríoseco) així com Villardefallaves, del partit de Villalón.
- ²⁵ Vegi's la petició de Villalpando en el *Diario de las Sesiones de Cortes*, 1841, p. 234; i dels diputats de Zamora en el *Diario de las Sesiones de Cortes Constituyentes*, 1854-56, p. 4.261 amb el debat subsegüent en pàgs. 4.701-3.
- ²⁶ Antonio UBIETO proposa una explicació més simplista al nostre entendre: que el canvi es fes per tal de no aïllar Faió respecte la resta de la província.
- ²⁷ El poble de Nogales de Pisuerga apareix en 1834 amb una doble adscripció, d'una banda en el partit de Cervera de Pisuerga (Palència), amb el seu nom sencer, i d'altra al de Villadiego (Burgos), anomenat simplement com Nogales; possiblement per aquest divers grau de precisió sempre va pertànyer a Palència, a diferència d'Alar del Rey.

²⁸ Sobre la condició jurídica de Ceuta i Melilla pot veure's l'opinió d'Aurelio GUAITA en *División territorial y descentralización*, pp. 8-15 i 222-224. L'autor defensa el seu rang provincial, al tractar-se de territoris amb Delegats de Govern o Governadors propis.

²⁹ Nuevo Diccionario de Legislación, vol. XIX, p. 1.266.

³⁰ Val a dir que la vinculació dominant de Mequinensa —com la de tot el Baix Cinca— no s'estableix amb una capital aragonesa, sinó cap a Lleida. En el cas de la conca alta del Corb, Vallfogona apareix comercialment lligada amb Tàrrrega, però Llorac i Savallà ho estan amb Sta. Coloma de Queralt. Les quatre localitats de l'àrea comercial de Villalpando, limítrofes amb Valladolid, pertanyen a l'àrea comercial de Medina de Ríoseco (Valladolid), mentres que el propi Villalpando i altres dues poblacions graviten majoritàriament vers Benavente (Zamora). Pel que fa a Puebla de Obando resta com a àrea d'indiferència entre Càceres i Badajoz. Finalment cal observar que acceptem que les àrees d'Utiel, Gandia i Ontinyent són part integrant del sistema urbà de la ciutat de València, així com Ferrol ho és del corunyès.

Fonts Cartogràfiques

APARICI, Josep (1769): *Nueva Descripción Geographica del Principado de Cataluña... dedicóse en 1720 a D. Felipe V.*

CAVANILLES, Antonio Joseph (1795): *Mapa del Reyno de Valencia.*

CASAS TORRES, José Manuel (dir.) (1969): *España. Atlas e índices de sus términos municipales. 1:1.000.000*, Conf. Esp. de Cajas de Ahorros, Madrid, 519 p. + 19 mapes.

COELLO, Francisco - MADOZ, Pascual (1847-70): *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar*. Escala general 1:200.000, Madrid, 46 mapes.

ESPINALT y GARCIA, Bernardo (1794): *Mapa de las Carreras de Postas de España dedicado al Exmo. Sr. Dn. Manuel de Godoy*. P. Cucó (grav.)

FONTÁN, Domingo (1845): *Carta geométrica de Galicia dividida en sus provincias...*, 1:100.000, L. Bouffard (grav.), Santiago.

Fonts legislatives i estadístiques

Colección Legislativa de España

vol. XVIII *Decretos del Rey Ntro. Sr. D. Fernando VII y de la Reina*, 1833. Imp. Real, Madrid, 1834.

vol. XXI *Decretos de S. M. la Reina Dña. Isabel II*, 1836. Imp. Nacional, Madrid, 1837.

vol. XXXVI *Col. de E.*, 1846, Imp. Nacional, Madrid, 1848.

vol. LIII *Col. de E.*, 1851, Imp. Mterio. de Gracia y Justicia, Madrid, 1851.

COMISIÓN DE ESTADÍSTICA GENERAL DEL REINO (1858); *Censo de la Población de España. 1857*. Imp. Nacional, Madrid, 865 p.

Diario de las Sesiones de Cortes...

— *Legislatura extraordinaria*. (1-X-1822 a 19-II-1823), 2 vol., Imp. J. A. García, Madrid, 1876.

— *Constituyentes, 1837*. 10 vol., Imp. J. A. García, Madrid, 1872.

— *Congreso de los Diputados. Legislatura de 1841*. 4 vol., Imp. J. A. García, Madrid, 1872.

— *Constituyentes (8-XI-1854 a 2-IX-1856)*, 17 vol., Imp. Vda. J. A. García, Madrid, 1881.

IGLÉSIES, Josep (1969): *El cens del comte de Floridablanca. 1787. (Part de Catalunya)*. 2 vol., Fund. Salvador Vives Casajuana, Barcelona.

Nuevo Diccionario de Legislación (1977): Aranzadi, Pamplona.
Subdivisión en Partidos Judiciales de la nueva División Territorial de la Península é Islas adyacentes aprobada por S. M. en el Real Decreto de 21 de abril de 1834; (1834): Imp. Real, Madrid, 243 p.

Fonts manuscrites

Arxiu de la Diputació Provincial de València. Secció C-2-1, caixa 4, doc. 1 i 3.
Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona. Lligall 162, exp. 3.

Bibliografia

- ARQUÉ, Maite - GARCÍA, Angela - MATEU, Xavier (1979): «Las agregaciones de municipios en las áreas de montaña. El caso del Alto Pirineo Catalán» en *Ciudad y Territorio* n. 4/79, pp. 65-74.
- CALERO AMOR, Antonio Ma. (1984): *La División Provincial de 1833. Bases y antecedentes*. IEAL, Madrid, 190 p.
- FONTANA TARRATS, José Ma. (dir.) (1963): *Atlas Comercial de España*. Cámaras de Comercio, Ind. y Nav., Madrid, 182 p. + 57 mapas.
- GARRIGÓS PICÓ, Eduardo (1982): «Organización territorial a fines del Antiguo Régimen» en Miguel ARTOLA (dir.): *La economía española al final del Antiguo Régimen. IV. Instituciones*. pp. 3-105, Alianza-Bco. España, Madrid.
- GUAITA, Aurelio (1975): *División territorial y descentralización*. IEAL, Madrid, 354 p.
- LLADONOSA PUJOL, José (1974): *Historia de la Diputación Provincial de Lérida*. 2 vol., Dip. Provincial, Lleida.
- MADOZ, Pascual (1845-50): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 vol., Madoz, Madrid.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo (1981): «Génesis histórica de las provincias españolas» en *Anuario de Historia del derecho Español*. t. LI, pp. 523-593.
(1983): *Génesis histórica de la provincia de Burgos y sus divisiones administrativas*. Aldecoa, Burgos, 210 p.
- MELÓN, Amando de (1958): «De la división de Floridablanca a la del 1833» en *Estudios Geográficos*, n. 71, pp. 173-220.
- MIÑANO, Sebastián de (1826-29): *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*. 11 vol., Imp. Pierart-Peralta, Madrid.
- NADAL, Francesc (1987): *Burgueses, burócratas y territorio. La política territorial en la España del siglo XIX*. IEAL, Madrid, 350 p.
- SANCHÍS DEUSA, Ma. del Carmen (1976): «El área de influencia de Xátiva» en *Cuadernos de Geografía*, n. 19. pp. 41-65.
- SANCHÍS GUARNER, Manuel (1976): «Límits i demarcacions històriques del Regne de València» en *Obra completa-I*. pp. 87-123, Eliseu Climent, València.
- SOSA WAGNER, Francisco - MIGUEL GARCIA, Pedro de (1987): *Creación, supresión y alteración de términos municipales*. IEAL, Madrid, 142 p.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1983): *Historia de Aragón. Divisiones administrativas*. Anubar, Zaragoza, 392 p.

Mapa n.1

Les comunicacions al sud del País Valencià vers 1800

S'ha utilitzat com a base del croquis el mapa de Josep Cavanilles. Per a l'àrea de Xàtiva prenem alguna dada del treball de Ma. del Carme SANCHÍS.

Destaca la manca de comunicacions en sentit nord-sud, si bé alguna mena de camí de ferradura devia existir d'Alcoi a Alacant per Xixonà, donat que era una ruta utilitzada pel correu de l'època segons el mapa de B. ESPINALT, administrador dels Correus de València.

Aquest dèficit de vies en sentit meridiana s'observa encara en el mapa de COELLO (1859), en el qual la carretera d'Alcoi a Alacant per Ibi és representada amb traç discontinu (com a projecte?). El sobre-dimensionament de les distàncies des de la costa cap a l'interior (per exemple de Pego a Alcoi) respon possiblement a una imatge mental del territori elaborada en funció del grau d'accessibilitat.

